

VØLVENS STEMME

En fonetisk rekonstruktion af Vqluspá

Sofus Matthias Skjærlund
Gefion Gymnasium
Humaniora
Projekt Forskerspirer 2018

Indhold

Indledning.....	2
Problemformulering	2
Afgrensning.....	2
Tidligere forskning	3
Projektets udførelse	4
Vokalerne.....	5
Problemer med teksten	5
Budget.....	5
Foreløbig konklusion	6
Perspektivering	6
Tak til.....	6
Litteraturliste.....	7
Bilag	8

Indledning

Hvordan har fortidens sprog været udtalt? Er det overhoved muligt at vide det? Og kan det bruges til noget? I gymnasiet studerer jeg latin og græsk. Man går som regel ikke op i udtalen i disse fag, fordi ingen taler sprogene længere. Jeg fik den idé, at jeg gerne ville lære at tale latin. Det krævede selvfølgelig, at jeg kunne udtalen. For at blive klogere læste jeg bøgerne *Vox Latina* og *Vox Graeca* af lingvisten og filologen Sidney W. Allen. Jeg fandt det utroligt fascinerende, hvordan S. Allen kunne rekonstruere udtalen for sprog, som døde for to tusind år siden. Jeg blev også helt overrasket over, hvordan det var at høre latin, da jeg prøvede at læse poesi af Catul, Ovid og Vergil ordentligt op.

Min interesse for døde sprog er ikke begrænset til latin og oldgræsk. Ved siden af skolen studerer jeg oldnordisk som hobby. Efter at have lært om latinsk fonologi begyndte jeg naturligvis at undre mig; hvordan har vores klassiske digte lydt? Hvordan ville det være at høre digte som *Völuspá*, *Grímnismál* og *Hávamál* læst op med allitterationer, vokallængder, nasale vokaler og det hele?

Disse tekster bliver studeret og læst, men de har trods alt deres ophav i en mundtlig tradition. Kan vi sige, at vi har en komplet indsigt i dem, hvis vi kun kan læse dem, men ikke høre dem? Det ville vi ikke sige, hvis vi for eksempel havde med en moderne sang eller et moderne digt at gøre. På trods af vanskelighederne ved at arbejde med døde sprog, er det i sidste ende værd at forsøge at fremsige disse digte tusind år efter, de blev til.

Problemformulering

Gennem de sidste to hundrede år har sproghistorisk forskning givet os en god forståelse af europæisk sproghistorie. Det gælder også for oldnordisk. Dette sprog er i en privilegeret situation på grund af en særlig tekst, *Den Første Grammatiske Afhandling* (herefter forkortet FGA). Den anonyme forfatter, kendt som Den Første Grammatiker (herefter forkortet til FG), skrev teksten omkring år 1150 i et forsøg på at skabe en fonemisk præcis retstavning til oldislandsk. FG's retstavning blev aldrig taget i brug, men FGA giver et helt unikt indblik i fonologien på netop dette stadie af sproget. Det, vurderer jeg, er en god måde at angribe problemet på, og således kan jeg formulere min problemstilling:

Ud fra FGA og komparative data, med hvor stor nøjagtighed kan man læse *Völuspá* op med den oprindelige oldnordiske udtale?

Det centrale her er 'hvor stor nøjagtighed'. Det er i forvejen vanskeligt at rekonstruere fonologiske systemer, men det er utroligt problematisk at sige noget med sikkerhed om fonetiske realiseringer af lange ytringer. Det betyder ikke, at man ikke kan prøve, men sådanne rekonstruktioner er naturligvis forbundet med stor usikkerhed.

Afgrænsning

Völuspá er overleveret til os i flere håndskrifter. De forskellige udgaver er ikke ens, og ingen af dem afspejler den originale udgave (Dronke, 1997). Derudover optræder nogle bøjningsformer, som afviger fra normen, i den udgave, som jeg benytter mig af. Disse problemstillinger har godt nok betydning for, hvordan teksten skal læses 'rigtigt' op, men det første er et filologisk problem, og det andet et morfologisk et. De er uden for

projektets rammer, og derfor vil jeg ikke behandle dem. Jeg vil tage udgangspunkt i en redigeret, moderne udgave, og jeg vil læse den op, som den står skrevet.

Vøluspá er et digt, og derfor kunne metrikken også være interessant at undersøge. Teksten er skrevet på metrummet fornyrdíslag. Kort sagt består et vers på dette metrum af fire trykstærke ord og en mængde tryksvage eller enklitiske ord. Allitterationerne forekommer i de trykstærke ord (se Gade 2002). Metrumets rolle i opførelsen af poesi er kompleks, og dette spørgsmål ligger uden for rammerne af projektet. Min rekonstruktion vil kun forsøge at identificere de trykstærke ord og markere dem tydeligere.

Teori

Projektet bygger på den moderne lingvistiske forståelse af fonologi. Lydene, som optræder på et sprog, kan koges ned til et antal af fonemer. Et fonem er den mindste betydningsbærende lydenhed på et sprog. De kan etableres ved at bruge minimale par. Et eksempel fra dansk er ordene 'ligge' og 'lægge'. De betyder to forskellige ting, men den eneste måde at høre forskel på dem er vokalene /i/ og /æ/. Således er fonemerne /i/ og /æ/ i hvert fald distinktive på dansk. Når ord bliver udtalt, er der tale om den fonetiske realisering eller den faktiske udtale. Ét fonem kan godt have flere faktiske udtaler afhængigt af dets omgivelser. Et eksempel er /v/ i ordene vand og hav. Det udtales henholdsvis [v] og [w], fordi /v/ udtales anderledes, når det forekommer i slutningen af en stavelse. Denne analysemetode opstod i forbindelse med moderne lingvistik, og derfor er FGA enestående, fordi FG argumenterer for sin fonemiske retstavning ved hjælp af minimale par.

Ved siden af FGA kan man også angribe problemet med den komparative metode. Med tiden ændrer sprog deres fonologiske systemer. Når en lydændring sker på et sprog, er den yderst regelmæssig på tværs af alle ord. Med tiden kan et sprog blive delt i flere sprog, som udvikler sig i hver deres retning. Lydændringernes regelmæssighed betyder, at man kan rekonstruere et sprog ved at undersøge dets efterkommere. For eksempel kan man rekonstruere oldnordisk ved at kigge på dansk, svensk, norsk, færøsk og islandsk. Oldnordisk kan bruges på samme måde, for ved at sammenligne det med sprog som oldengelsk, oldhøjtysk og gotisk kan man rekonstruere urgermansk. Denne metode kan især datere lydændringers indbyrdes kronologi, men den er ikke så god til at finde absolutte dateringer for lydige forandringer. FGA kan derimod bruges til dette formål.

Ud over problemerne med at fortolke de kilder, som vi har til et sprog som oldnordisk, står historisk fonologi over for endnu en vanskelighed. Lad os overveje et fonologisk fænomen X på et sprog. X forsvinder uden at efterlade sig nogen spor. Der er ingen grund til at tro, at X nogensinde har eksisteret. FGA er et godt eksempel på dette problem: det er den eneste kilde, der viser, at der var nasale vokaler på oldnordisk omkring år 1150. Uden FGA ville vi aldrig have vidst, at de eksisterede. Den usikkerhed vil altid plage historisk lingvistik.

Tidligere forskning

FGA blev oversat og udgivet med kommentarer i 1950 af Einar Haugen, og i 1972 udgav Hreinn Benediktsson endnu en udgave med yderligere kommentarer. Hreinn Benediktsson kortlagde det fonemiske inventar, som FGA gav udtryk for (og afslørede, hvilke af FG's distinktioner, som ikke var gyldige). Der er passende at give fonemerne herunder, da de er udgangspunktet for min undersøgelse

Vokalfonemer

	Fortunge		Bagtunge	
	Urundet	Rundet	Urundet	Rundet
Høj	i	y		u
Mellem	e	ø		o
Lav	ɛ		a	ɔ

Alle disse fonemer findes i korte og lange udgaver (de lange bliver markeret med en akut accent). Undtagelsen er /é/, som ikke har et kort modsvar. FG markerer de lange vokaler med en akut accent, og den praksis bliver fulgt her. Derudover kan de lange vokaler være enten nasale eller ikkenasale. De korte fonemer har nasale allofoner i nasale miljøer. De trykssvage stavelser havde et meget mere simpelt vokalsystem med kun tre distinktive vokaler. I tidlige tekster bliver de stavet ⟨a⟩, ⟨e⟩ og ⟨o⟩, men senere hen blev de to sidste vokaler stavet med ⟨i⟩ og ⟨u⟩ i stedet. Det er sandsynligvis ikke, fordi de trykssvage vokaler ændrede sig, årsagen er snarere, at ændringer blandt de trykstærke vokaler fik skribenterne til at forbinde dem med nogle andre trykstærke vokaler. De har sandsynligvis haft kvalitetene [ɪ] og [ʊ] hele tiden (indtil [ʊ] blev til en fortungevokal) (Benediktsson 1972)

Konsonantfonemer

	Labial	Dental	Velar	Glottal
Klusil	p/b	t/d	k/g	
Frikativ	f	þ		h
Sibilant		s		
Nasal	m	n		
Vibrant		r		
Lateral		l		

De to serier af lukkelyde er adskilt af stemthed. Ud fra anden evidens er det sikkert, at /f/, /þ/ og /g/ havde henholdsvis [v], [ð] og [ɣ] som allofoner i intervokaliske positioner. FG selv viser med sit bogstav ⟨g⟩, at /n/ havde allofonen [ŋ] foran velare konsonanter. /h/ i sekvensen /hv/ blev sandsynligvis udtalt som en velar frikativ [x]. De velare klusiler havde palatale allofoner foran fortungevokaler. Alle konsonanter med undtagelse af /þ/ og /h/ kunne forekomme lange.

Projektets udførelse

Det første trin i mit projekt er at finde ud af, hvad de mest sandsynlige fonetiske kvaliteter var for de forskellige fonemer. Jeg kan ikke levere en fuldstændig fyldestgørende gennemgang af alle argumenter for og imod hver en tolkning af hvert et fonem her. Jeg vil herunder forsøge at vise, hvordan man kunne prøve et etablere fonetiske kvaliteter for de forskellige vokaler.

Derefter skal jeg undersøge Vqluspá. Den udgave, som jeg bruger, skelner ikke mellem lige så mange fonemer, som FGA gør. Den markerer ikke alle vokalfonemerne, og som andre moderne tekstudgaver markerer den ikke de nasale vokaler. Når jeg har gjort det, kan jeg skrive teksten med lydskrift og læse den op. Som pilotforsøg vil jeg skrive strofe 1-8 fra Vqluspá med lydskrift og læse dem op¹.

¹ Der er et link til optagelsen i bilagene

Vokalerne

FGA bekræfter nasalitet og fonemisk vokallængde. Evidens fra metrikken viser også, at vokallængde blev bevaret flere århundreder efter, hvilket tyder på, at den primære distinktion mellem parrene af vokalfonemer var kvantitativ og ikke kvalitativ, som den er på moderne islandsk (Árnason, 1980)

Nogle af vokalerne er lettere at etablere med sikkerhed end andre. Jeg vil især argumentere for, at de lange lukkede vokaler /ú/, /ý/ og /í/ med rimelig sikkerhed kan antages at have været lige præcis lange lukkede vokaler; FG valgte de passende latinske symboler til [u:] og [i:], de er stadig helt lukkede på islandsk i dag, og de stammer fra lukkede vokaler på urgermansk.

Hvis de tryksvage vokaler hele tiden har været udtalt [ɪ] og [ʊ], sandsynliggør FG's og andres valg af stavemåder, at /i/, /y/ og /u/ som deres lange modsvar har været helt lukkede, og at i hvert fald /é/ og /ó/ har været midt-lukkede [e:] og [o:]. Det er meget muligt, at /o/ stadig har delt sine fonetiske kvaliteter med sit lange modsvar. /e/ var på dette tidspunkt faldet sammen med /ɛ/. Derfor har den sandsynligvis varieret en del i sin fonetiske realisering. Det siger ikke noget om /ó/ og /ø/. Måske er de lige så lukkede som /é/ og /ó/.

/á/ og /a/ stod for en åben urundet vokal. Måske havde de kvaliteten [ä], som det gamle /a/ har på moderne islandsk. Det er ikke usandsynligt. /é/ var en åben, urundet frontvokal, måske [æ:] eller [ɛ:]. Siden /e/ blev forbundet både med /é/ og /ɛ/, er der grund til at tro, at forskellen ikke var så stor, og derfor, i mangel på en bedre mulighed, bliver jeg nødt til at antage [ɛ:]. /o/ og /ó/ var adskilt fra /a/ og /á/ i kraft af, at de var rundede. Måske havde de kvaliteten [ɔ], hvilket ville passe med FG's udsagn om /o/².

Problemer med teksten

Når jeg har valgt de mest sandsynlige fonetiske realiseringer til fonemerne, kan jeg næsten læse teksten op. Den markerer dog ikke alle de fonemer, som FGA kan bevise. Det drejer sig blandt andet om distinktionen mellem /á/ og /ó/; de bliver begge skrevet med á. Løsningen her er simpel; vokalen skal udtales som /á/, medmindre den er blevet påvirket af omlyd. I visse tilfælde er miljøet for omlyd stadig til stede, i andre tilfælde kan de blive nødvendigt at undersøge ordets tidligere former. Teksten markerer heller ikke de nasale vokaler. Ud fra FGA kan man nå frem til, at de følgende miljøer giver nasale vokaler: korte vokaler er nasale, hvis deres stavelse begynder eller slutter i en nasal konsonant, lange vokaler er nasale, hvis deres stavelse begyndte eller sluttede på en vokal på urgermansk. Derfor bliver jeg nødt til at slå etymologien op for alle de ord, der indeholder lange vokaler. Når jeg har gjort dette, kan jeg endelig forsøge at læse Völuspá op.

Budget

Budgettet indeholder den estimerede pris på alle de bøger, som jeg købt undervejs i projektet, og de bøger som jeg kun har kunnet låne mig til, men som jeg vil købe, hvis jeg skulle realisere projektet. Derudover ville det koste penge at leje et professionelt lydstudie, som er nødvendigt for at lave optagelser af høj kvalitet uden lydforurening.

²Benediktssons oversættelse (1972): o has the loop from a and the circle of o, because it is a blending of the sounds of these two, pronounced with the mouth less open than a, but more than e

Fagbøger	6000 kr.
Etymologiske ordbøger	2000 kr.
Lydstudie	4500 kr.
Takkegaver	500 kr.
Tilovers	7000 kr.

Foreløbig konklusion

Resultatet af pilotprojektet er et bud på, hvordan Vǫluspá kunne have lydt. FGA kunne etablere, hvor mange fonemer der var, og i hvilke miljøer, de nasale vokaler forekom. Således er rekonstruktionen fonemisk præcis, og placeringen af de nasale vokaler er lige så pålidelig, som vores rekonstruerede ord på urgermansk er. Den fonetiske realisering af især de åbne vokalfonemer var vanskelig at placere. Når man er nået frem til den mest sandsynlige fonetiske realisering af de forskellige fonemer, kan man etablere alle de nasale vokaler i hele Vǫluspá og de andre digte i Den Ældre Edda og læse op, og da vil det give mening at inddrage metrikken i rekonstruktionen.

Perspektivering

Oldislandsk poesi kan virke fjern fra vores verden. Og alligevel er det også Danmarks kulturarv. I dag er der enorm interesse i vikingetiden og nordisk mytologi. Dette projekt prøver at tilgå fortiden på den mest direkte måde. Og selvom sproget i rekonstruktion af oldislandsk, er det ikke helt fjernt fra dansk, for i den tidlige middelalder havde dansk og islandsk ikke ændret sig meget fra hinanden endnu³, og derfor kan Vǫluspá også give en dansk lytter et indtryk af, hvordan det danske sprog engang har lydt.

Tak til

Jeg vil gerne sige mange tak til ph.d. og dr.phil. Thomas Olander, lektor i indoeuropæisk ved Københavns Universitet, fordi han var min forskerkontakt gennem projektet. Jeg vil også gerne takke Linda Schneider, talentkoordinator og lærer på Gefion Gymnasium, som har hjulpet mig i gang med Projekt Forskerspirer. Til sidst vil jeg takke min far for at have hjulpet mig med lydoptagelserne.

³ Se Schulte (2002) og Riad (2002)

Litteraturliste

Árnason, Kristján, Quantity in Historical Phonology, Icelandic and Related Cases, 1980, Cambridge University Press

Benediktsson, Hreinn, The First Grammatical Treatise, 1972, University of Iceland Publications in Linguistics

Dronke, Ursula, The Poetic Edda vol. II Mythological Poems, 1997, Oxford University Press

Gade, Kari Ellen, History of Old Norse Metrics

Fra: Oscar Bandle et. al. The Nordic Languages vol. 1, 2002, de Gruyter

Riad, Thomas, The Phonological Systems of Old Nordic II: Old Swedish and Old Danish

Fra: Oscar Bandle et. al. The Nordic Languages vol. 1, 2002, de Gruyter

Schulte, Michael, The Phonological Systems of Old Nordic I: Icelandic and Norwegian

Fra: Oscar Bandle et. al. The Nordic Languages vol. 1, 2002, de Gruyter

Etymologiske ordbøger anvendt til rekonstruktionen:

Kroonen, Guus, Etymological Dictionary of Proto-Germanic, 2013, Brill

Vries, Jan De, Altnordisches Etymologisches Wörterbuch, 1962, Brill

Forsideillustration:

Hentet fra Wikimedia

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Odin_og_V%C3%B6lven_by_Fr%C3%B8lich.jpg

Bilag

Her er et link til min optagelse af stroferne på Youtube:

<https://www.youtube.com/watch?v=wGhqW6Sozoo>

Strofe 1-8 på lydskrift:

Baseret på teksten i Dronkes udgave (1997). Originalteksten står transskriberet efter lydskriften. De enklitiske ord er ikke markeret med tryk i transskriptionen.

[ˈljɔ:ðs bið ek ˈäl.lär ˈhel.gär ˈcīn.dır
'meɪ.rɪ ok ˈmīn.nī ˈmɔ̃.γɔ ˈheɪm.däl.lär
'wil.dɔ ät ek ˈwäl.fɔðr ˈwel fyr ˈtel.jä
'forn ˈspjɔl: ˈfi:.rä θäü er ˈfrēmst üm ˈmänn]

[ˈek männ ˈjɔt.nä ˈä:r üm ˈbor.nä
θä: er ˈfor.ðõm mīk ˈfø:d.da ˈhɔv.ðɔ
'nī.ɔ männ ek ˈheɪ.mä ˈnī.ɔ ˈi:.wið.jɔr
'mjɔt.wið ˈmē:.ränn fyr ˈmöld ˈnē.ðänn]

[ˈä:r wär ˈäldä θär er ˈÿ.mīr ˈbyg:.ði
'wä.rä ˈsäändr ˈnē: ˈsɛ:r nē: ˈswä.lär ˈün.nīr
'jɔrð ˈfänn:ts ˈɛ:.wä nē: ˈup:.hī.mīn:
'gäp wär ˈjīn.nõŋ.ga ɛn ˈgräs ˈxwer.γɪ]

[ˈä:ðr ˈburs ˈsÿ.nīr ˈbjɔ.ðõm üm ˈyp.ðɔ
'θeɪr er ˈmīð.gärð ˈmē:.ränn ˈsko:pɔ
'so:l ˈsceɪn ˈsün.nänn ä: ˈsä.lär ˈsteɪ.nä
'θä war ˈgründ ˈgro.īn ˈgrø:.nom ˈlaɥ.ci]

['so:l 'wä:rp 'sũ:n.nän 'sĩ:n.nĩ 'mä:..nä
'hẽ:n.dı̄ ĩ:n.nĩ 'hø:γ.rı̄ ũ:m 'hĩ:mĩ:n.jø.ðor
'so:l θät nẽ: 'wis.sı̄ 'xwä:r hõ:n 'sä.lı̄ 'ä:t.tı̄
'stjɔ:r.nør θät nẽ: 'wis.su xwä:r 'θe:r 'stä.ðı̄ 'ɔ:t.tu
'mä:..nä θät nẽ: 'wis.sı̄ xwät hän: 'mẽ.γĩns 'ä:t.tı̄]

[θä: 'jẽŋ.gu 're.γĩn 'ɔ:l ä: 'røk.sto:l.lä
'jĩn.hej.løγ 'goð ok ũ:m θät 'jẽ:t.tots
'nä:t: ok 'nĩð.jõm 'nõvn ũ:m 'gɔ.vu
'mõr.γĩn 'he:.tu ok 'mĩð.jãn 'däγ
'ũn.dørn ok 'äp.tän 'ɔ:.rõm ät 'tel.jä]

['hit.tots 'ẽ:.sı̄r ä: 'i.ðä.wel.lı̄
'θeı̄r er 'hø:γ ok 'hov 'hä:.tĩm.brø.ðu
'av.la 'løγ.ðu 'aγð 'smĩ:..ðu.ðu
'tãŋ.jı̄r 'sko:..pø ok 'to:l 'jø:r.ðu]

['tevl.ðu ĩ: 'tũ:..nı̄ 'teı̄.tı̄r 'wo:..rø
'wä:r θeı̄m 'wet.tı̄r.γıs 'wänt o:r 'gul.lı̄
ũnts 'θrjã:r 'ko:..mø 'θur.sä 'møγ.jär
'ä:..mä:t.kär 'mjøk o:r 'jø.tõn.hej.mõm]

Originalteksten:

1 Hlióðs bid ek allar

Helgar kindir

Meiri ok minni

Mögu Heimdallar.

Vildo at ek, Valfóðr,

Vel fyr telia

Forn spiqll fira,

þau er fremst um man.

2 Ek man iqtna,

Ár um borna,

þá er forðum mik

foedda höfðu,

Nío man ek heima,

Nío íviðtur

Miqtvið mæran,

Fyr mold neðan

3 Ár var alda

þar er Ymir byggði:

Vara sandr né sær

né svalar unnir.

Iqrð fannz æva

Né upphiminn:

Gap var ginnunga,

Sofus Matthias Skjærlund
Gefion Gymnasium

En gras hvergi,

4 Áðr Burs synir

Biððom um ypðo,

þeir er miðgard

mæran skópo.

Sól skein sunnan

Á salar steina –

Þá var grund gróin

Grænom lauki

5 Sól varp sunnan,

Sinni mána,

Hendi inni hægri

Um himiniður

Sól þat né vissi,

Hvar hón sali átti,

Stiqrnor þat né visso

Hvar þær staði áttu,

Máni þat né vissi,

Hvat hann megins átti.

6 Þá gengo regin ǫll

Á rǫkstóla,

Ginnheilög goð,

Ok um þat gættuz:

Sofus Matthias Skjærlund
Gefion Gymnasium

Nótt ok niðiom

Nofn um gáfo:

Morgin héto

Ok miðian dag,

Undorn ok apan,

Árom at telia

7 Hittoz æsir

Á Iðavelli,

Þeir er horg ok hof

Hátimbroðo.

Afla logðo,

Auð smíðoðo,

Tangir skópo

Ok tól gørðo.

8 Teflðo í túni,

Teitir vóro –

Var þeim vettergis

Vant ór gulli –

Unz þriár kvómo

Þursa meyar,

Ámátkar miqk,

Ór iqtunheimom